

Limba greacă din Principatele Române

0.1. Dacă extrapolăm (în scopul unei mai bune organizări a materialului asumându-ne riscul coborârii de la un nivel teoretic exclusiv la unul pragmatic) discuțiile în legătură cu raportul dintre limbă și societate în general la raportul dintre o limbă dată și felul în care ea funcționează într-o anumite societate, atunci ipoteza conform căreia între faptele sociale și cele lingvistice există o co-variație (Marcellesi-Gardin) pare să se verifice printr-un fapt de limbă reperat în Principatele Române încă de la sfârșitul sec. al XVI-lea¹ și care a durat până la sfârșitul sec. al XIX-lea. Este vorba de existența unei varietăți sau sub-varietăți (Ferguson 1971:30) a limbii grecești moderne folosită în Principatele Române. (Cea mai simplă probă a existenței acestei varietăți este imposibilitatea înțelegerii ei fără cunoștințe de limba română.) Galdi (1939) o numea fie „parler néogrec de Vala-chie“ referindu-se la varianta ei vorbită, la limba conversației, fie „jargon roumanisé des chancelleries phanariotes“ atunci când avea în vedere varianta elevată a acestei varietăți.

În acest articol, care își propune să dea o descriere a acestei varietăți, ea va fi denumită limba greacă din Principatele Române.

Am optat pentru această variantă de denumire pentru că: 1. am considerat fenomenul lingvistic în totalitatea lui; 2. am dorit să-i dăm o denumire neutră din punct de vedere stilistic.

0.2. Regăsim această variantă de neogreacă în literatura epistolară (începând cu secolul al XVII-lea) și până în deceniul al șaptea al secolului al XIX-lea², în memorialistică³, în literatura beletristică greacă din Principate⁴, în istoriografie⁵ și literatură de specialitate⁶.

0.3.1. Motivele pentru care am considerat util și necesar să discutăm despre limba greacă din Principate se regăsesc în primul rând într-un argument de ordin cantitativ. Așa cum reiese de mai sus, domeniile scrierilor redactate (dar și numărul lor) în această varietate a limbii grecești sunt atât de mari încât descrierea și analiza lor se impun prin însuși acest fapt.

0.3.2. Un al doilea motiv ar fi marea incidență de antroponime și toponime românești din textele redactate în varianta lingvistică amintită mai sus. Echivalențele fonice de la română la greacă duc la o alterare a formei inițiale a acestora, formă ce poate fi derutantă. Cum din textele amintite mai sus fac parte extrem de multe manuscrise inedite de o certă valoare istorică, o cheie pentru decodarea antroponimelor și toponimelor românești e mai mult decât utilă.

0.3.3. Tratatamentul fonice rezultat din contactul între română și greacă este util și pentru analiza fonică a împrumuturilor datorate de română limbii neogrecești.

Există exemple în care (ex. colofinio din ngr. kolofonio în care o>i) în trecerea de la română la greacă se produce o defecțiune în mecanismul individual de convertire fonică aplicându-se o logică inversă. Acesta ar fi un fenomen perfect plauzibil pentru un bilingv care trece frecvent de la o limbă la cealaltă.

0.3.4. Se mai impune și o aducere la zi a interpretării așa-ziselor împrumuturi românești din greacă, care au început să atragă atenția încă din secolul trecut (Er-biceanu 1890:). Galdi (1939: 17-19) dă o lungă listă de asemenea „împrumuturi“ sugerând totodată că „il serait une étude à faire sur les mots d'origine roumaine dans le parler néogrec de Valachie et de Moldavie“.

0.3.5. În sfârșit, analiza transferului lexical de la română la greacă și problemele aferente acestuia furnizează o serie întregă de sugestii prețioase pentru transferul de la greacă la română, cele două fenomene aflându-se într-o complementaritate indubitabilă. Ele sunt consecințe ale bilingvismului care caracterizează cu precădere societatea din Principatele Române în sec. al XVIII-lea și la începutul sec. al XIX-lea.

1.0. Înainte de a intra în subiectul propriu-zis, se cere să rememorăm discuțiile în legătură cu schimbarea de cod și împrumuturile lexicale ca și pe acelea ce privesc legăturile dintre aceste două categorii. Conform cu Gardner-Chloros (1991), orice împrumut începe prin a fi o schimbare de cod. În mod foarte evident, puține dintre schimbările de cod, evidențiate în fond de Galdi și Erbiceanu, ajung să fie împrumuturi și să fie recurente în greaca din Principatele Române. (Vezi pct. 4). Oricum, în neogreaca standard de la Constantinopol, precum și în cea de mai târziu din Grecia continentală, aceste ocurențe lexicale lipsesc cu desăvârșire.

1.1. Sarcina de a stabili exact cum stau lucrurile ne este ușurată de numărul de atestări. O singură atestare indică, în opinia noastră, o schimbare de cod. Numărul acestora este mare. Un număr mai mare de atestări este semnul existenței unor împrumuturi autentice.

1.2. Totuși, și în astfel de cazuri se cere o atenție sporită, pentru că uneori avem de a face cu o schimbare de cod repetată. Putem afirma acest lucru pentru că practic nu există o continuitate între textele reprezentative ale limbii grecești din Principate. În sprijinul aceleiași afirmații vine și varietatea formală a românismelor din greaca din Principate.

1.3. Preponderența evidentă a schimbărilor de cod (am numărat un număr de aproximativ 500 de românisme în textele cercetate dar recurente sunt doar cele de sub pct. 4) față de împrumuturi evidențiază cel puțin două lucruri: 1. confirmarea faptului ca fiind tipologic apropiate româna și greaca sunt predispușe, în situații de contact, mai ales la schimbări de cod; 2. faptul că română era învățată aproape exclusiv ca limbă naturală, interferențele fonice comportând uneori abateri mari de la regulile de bază ale transformărilor fonetice.

2.0. Vom prezenta în continuare interferențele fonice aferente contactului lingvistic între greacă și română⁷.

2.1. Fonemele vocalice ale românei apar în greaca din Principate după cum urmează:

/a/ ca /a/ arenda (Philipides) < arenda, vatra (Philipides) < vatra, pouskaria (Galdi) < pușcărie.

/a/ ca /a/ kapraris (Photinos) < căprar, padhuria Galdi) < păduri, pakura (Photino 2) < păcură

ca /e/ Vama Buzeului (Phil. 2) < Vama Buzăului, Bakoeou (Phil. 2) < Bacău

ca /o/ în context nazal: Dhombovitza < Dâmbovița

dar și ca /i/ în același context ex: Dhimbovitza Kimpu Lungu, trimbitza, Kimpina

ca /u/ Rumuni < Rumani, Pourvou (Photino: 339) < Pârvu

/e/ ca /e/ vedhra (Galdi) < vedre

ca /ia/ Tziarnauts (Philippide: 448)

ca /a/ vamasis (Ionașcu) < vameș

/i/ ca /i/ Tirgovistu (Photinos: 9)

final O identificându-se prin supradiferențiere o palatalizare a lui /n/ din Grecen < Greceni sau Hotarnicen < Hotarniceni.

/o/ ca /o/ Poenari (Photinos: 37)

ca /a/ lacouitoros (recurent) < locuitor

ca /u/ mousia (recurent întâlnit însă și cu forma mosia) < mosie

/u/ ca /u/ kurti (recurent) < curte, porumbi (Galdi) < porumb

2.2.1. Există o clară tendință ca în cadrul acestui transfer unii diftongi să fie monoftongați:

/ea/ < /a/ kaleska (Ms. 1160: 20) caleașcă, Braza < Breaza

/oa/ < /o/ verisora (Kalf.: 4) < verișoară

/ia/ < /a/ zetsouala (NP) < zeciuială

2.2.2. Alți diftongi tind să fie reinterpretați:

/ea/ < /ia/ mosnianon < moșnean

2.3. Dintre fenomenele consonantice remarcăm echivalări în cazurile:

/b/ scris mi pi ex: balta < baltă, poroumbi < porumbi

scris însă ca vita este subdiferențiat ca /v/: Voukouresti (recurent) < București

/d/ scris ni taf

/g/ (scris gamma kappa): gazdha (NP) < gazdă

/h/ hamoura (Ms. 1160: 25) < hamuri

/k/ kaleska (v. mai sus) < caleașcă

/l/ laoutarous (Kalf.: 3) < lăutari

/m/ vamma (recurent) < vamă

/n/ naitasis (AS/II) < naitas

/p/ plougou (Kalf.: 4) < plug

/r/ rotasis (AS/II) < rotaș

/s/ Sararia (Ionașcu) < Sărărie, starostas (Ionașcu) < staroste

/t/ trimbitza (Galdi) < trâmbiță

dar și ca /d/: Dimisvari < Temesvar

/v/ vizitan (Ms. 1160: 16) < vizită

/z/ zagazi (Galdi) < zăgaz

2.4. Sunt supradiferențiate

/d/ ca delta: vedhra (Galdi) < vedre, vadhoura (Galdi) < vaduri

/g/ sonoră, dorso-velară, oclusivă) ca gamma (sonoră, dorso-velară fricativă):
zaghazi (v. mai sus) < zăgaz

/j/ (oclusivă, palatalo-velară, sonoră) prin /z/ /s/ prin /s/

/c/ prin /dz/ scris taf zita

2.6. Sunt subdiferențiate:

succesiunea consonantică /sf/ ca /dzf/ (sonoră, apico-dentală, africată);
tzferta < sferturi

/c/, /g/ și /t/ ca /dz/: Tzoranou < Cioran, Ardzesiou < Argeș, Dimbovidza
< Dîmbovița

2.7. Există foneme practic inexistente în cele două limbi, ne aflăm în fața unei schimbări de cod la nivel fonematic:

/ü/ scris ypsilon: Tyrkia

2.8. Faptul că interferențele fonice erau sesizate de cei care le foloseau și le puneau diverse probleme reiese și din anexa pusă de D. Philipide la Istoria sa (p. 467-471) în care această explică cum trebuie citite diversele echivalări făcute de el în redarea toponimelor și antroponimelor. Trebuie precizat ca Philipide își expune în fond o evidentă ignoranță în materie de probleme ale sunetelor. Philipide recomandă ca un cuvânt precum Moaggyoria „să se pronunțe în două silabe“ (sic!), oa și yo sau io ca diftong.

După același autor /oa/ trebuie pronunțat mai ales ca /a/ sau /o/. Tot astfel /yo/ sau /io/ trebuie pronunțat ca /o/ sau /i/. În acest al doilea caz ni se dă exemplul cuvântului ilios și deci e corectă sesizarea palatalizării lui /l/.

E important de constatat că ortografia modernă greacă se află în momentul publicării istoriei lui Philipide în faza de constituire. El atrage atenția că mi pi se citește în cuvintele străine ca /b/, taf zita asemeni lui /c/ din latină înainte de /e/ sau /i/, ni taf ca latinescul /d/.

2.9. Un fenomen frecvent întâlnit în transferul lexical de română la greacă este epenteza:

sokotelnikos < scutelnic

Dhominesti < Domnești

Tirigoviston < Târgoviște

3.0. Caracteristica pentru greaca din Principate este și adaptarea morfologică. În cele mai multe cazuri, ea se face organic, în sensul că substantivele sunt integrate la genul din limba-sursă și în funcție de aceasta li se atribuie și terminațiile:

Masc.: Vakareskoulos, kapraris

Fem.: Moldhovi și Moldhova

Neutru: zagazi, Brasovon, vamma

Rareori o terminație românească de un anumit gen este subsumată unui alt gen datorită unei identități de formă: vamma < vamă.

3.1. La unele substantive proprii masculine în varianta grecească apare mai evidentă terminația inițială: ex: Vakareskoulos < Văcărescu, Radoulos < Radu.

4.0. În continuarea celor de la pct. 1. vom da o listă a românismelor recurente din textele grecești pe care le-am parcurs.

4.1. Este vorba în primul rând de împrumuturi referențiale care țin de civilizația materială:

kourti
okna
tzara
tzaranos
vamma

4.2. Există apoi împrumuturi referențiale care țin de domeniul social.

armasis
bania
hatmanon
ispravnikos
kamarasis
kloutziaris
medelnitziaris
paharnikos
playasides
serdharis
sluzitoros

5.0. Extrem de util pentru identificarea surselor neolatinismelor din română este un examen al latinismelor pe care le conține greaca din Principate. Am identificat astfel:

articola
karton
korrisporidhenta
extraordinarios
kastellia
ghentilomos
gheneralis
maresal
sekretarios
soldatos
strata
trataro

5.1. În chip de succinte concluzii în plus față de la acelea de la pct. 1 se cuvine amintită aici greaca din Principatele Române ca sursă de etimoane grecești, dar și neolatinești și turcești.

Note

1. Vezi N. Iorga, „Contribuțiuni la istoria Munteniei”, în *Analele Academiei Române*, 1894, și E. Hurmuzaki, **Documente privitoare la istoria românilor, Documente grecești**, Vol. XIV, 1, București, 1915.
2. Din sursele publicate amintim de ex. Al. Odobescu, **Opere**, vol. VII, din care reiese că Ion Odobescu, tatăl scriitorului, îi scria în 1863 încă în grecește soției sale.
3. Avem mai ales în vedere **Efemeridele dace** (1736-1746) ale lui Cesarie Daponte (Legrand, Paris, 1881).
4. Din care cele mai importante sunt, după părerea noastră, Al. Kalfoglou, **Ithiki stihorugia**, 1797, Constantinopol, și anonimul din 1789 (C. Th. Dimaras, **O Ellinikos Dhiafotismos** (Iluminismul grecesc), Atena, 1977, dar și piesa de teatru aflată în ms. gr. BAR 1140.
5. Avem în vedere mai ales Cronograful manuscris al lui M. Cantacuzino, D. Philipides, **Istoria tis Roumounias** (Istoria României), Leipzig, 1816, și D. Photinos, **Istoria tis Pale Dhakias, ta nyn Transylvanias, Vlahias ke Moldhaviors** (Istoria Daciei antice, Transilvania, Valahia și Moldova de acum), Viena, 1818.
6. D. Photinos, **Geografikon tis Roumounias** (Geografia României), Leipzig, 1816, și literatura juridică și administrativă a sec. al XVIII-lea din care în acest articol ne referim mai ales la **Manualul de legi** (1765-1777) al lui Mihail Photinopoulos și ms. gr. BAR 1263 „Expunere privind organizarea Țării Românești”.
7. Cuvintele grecești vor fi date în acest articol în transliterație.

Referințe

- Erbiceanu Ctin., 1890, **Cronicarii greci carii au scris despre români în epoca fanariotă**, București.
- Ferguson Ch., 1971, **Language structure and language use**, Stanford.
- Galdi, L., 1939, **Les mots d'origine néogrecque en roumain à l' époque des phanariotes**, Budapesta.
- Ionașcu, I. 1941, **Documente bucureștene privitoare la proprietățile mănăstirii Colțea**, București.
- Legrand, E. 1905, **Nouveau dictionnaire du grec moderne**, Paris.
- Marcellesi, J. B. Gardin, B., 1974, **Introduction à la sociolinguistique: la linguistique sociale**, Paris.